

לבעיית המעבר מתקופת הברונזה התיכונה לתקופת הברונזה המאוחרת

יצחק מייטליס

מכללת הרצוג, אלון שבות

מחקרי יהודה ושומרון קובץ יא – תשס"ב
דעת – אתר לימודי יהדות ורוח

במחקר הארכאולוגי מוסכם, שבמהלך המאה ה-16 לפני הספירה חרבו יישובי תקופת הברונזה התיכונה. דיעות שונות הובעו באשר לגורמים לחורבן ובאשר לתארוך המדויק של חורבן היישובים השונים (בונימוביץ, 1990; מייטליס, תשנ"ח, 180–183; Na'aman, 1994). בין החוקרים בישראל אין חולק על הקביעה, שהמאה ה-16 לפני הספירה הייתה תקופת המעבר בין תקופת הברונזה התיכונה לתקופת הברונזה המאוחרת. המאה ה-15 לפני הספירה מתוארת במחקר כתקופה, שבמהלכה התקיימו יישובים קטנים ומועטים. רק במאה ה-14 החלה התאוששות יישובית ברחבי הארץ. תמונה זו בעייתית ביותר כיוון שאינה עולה בקנה אחד עם המקורות המצריים מאותה תקופה, וכן אין היא הגיונית מבחינה גאוגרפית-היסטורית.

בדיקת תמונת המצב היישובי ברחבי יהודה ושומרון מלמדת, שבמאה ה-15 לפני הספירה לא היה קיים אף לא יישוב אחד בשדרת ההר המרכזית, מדרום לעמק יזרעאל (מייטליס, תשנ"ח, 188).¹ כל התקופות הארכאולוגיות מיוצגות בהר במידה זו או אחרת פרט לתקופה זו. האם ריקנות זו סבירה? הייתכן שבמשך למעלה ממאה שנים לא הוקמו יישובים ונוודים לא רעו באזור?

בדיקת המקורות המצריים מעוררת קושי חמור עוד יותר; מקור ידוע ומוכר הוא תיאור מסע תחותימס השלישי לכנען והקרב על מגידו. בתיאורו המפורט של המסע מצוינים כ-70 יישובים, שהמסע עבר בהם בדרכו במישור החוף. אתר מרכזי, המצוין במסע זה, הוא מגידו – יישוב מבוצר, שתחותימס השלישי צר עליו במשך כשבעה חודשים (ייבין, תרצ"ה). תיאור זה אינו תואם את הממצא הארכאולוגי בשתי נקודות: האחת, בתקופה זו היו במישור החוף יישובים מעטים בלבד, ואילו בתיאור המסע המצוינים שמותיהם של 70 יישובים (גונן, תשמ"ט, 105). והנקודה האחרת, תיאור הקרב על מגידו מלמד על עיר גדולה ומבוצרת ואילו מתוך המחקר הארכאולוגי עולה, שהיישוב המתוארך לימיו של תחותימס השלישי (שכבה IX) היה יישוב פרוז ודל (גונן, 1983; 592; Finkelstein et al., 2000). נשאלת השאלה כיצד ניתן ליישב את תיאור המסע עם הממצא הארכאולוגי?

1. יש להעיר, שבטבלה שפרסמתי בעבר (מייטליס, תשנ"ח, 188) מצוין, שבשילה היה יישוב במאה ה-15 לפני הספירה. למסקנה זו הגעתי רק בהסתמך על כלים, שנמצאו באתר, אך אין הוכחה לשרידי יישוב. לדעת החופר היה במקום מקדש, ששירת את תושבי הסביבה. המכלול הקרמי מתוארך לסוף המאה ה-15 ולראשית המאה ה-14 לפני הספירה.

זאת ועוד, המקורות המצריים מלמדים, שהמחצית השנייה של מאה ה-15 לפני הספירה הייתה תקופה סוערת. אמנחותפ השני ערך שלושה מסעות מלחמה, שניים בסוריה ואחד לארץ-ישראל (נאמן, 1982, 146-148). המסע לארץ-ישראל התרכז בעיקר בשרון, בשומרון, בעמק יזרעאל ובגליל התחתון. זהו מקור מצרי ראשון, המספר על מסע מלחמה של מלך מצרי, שהתנהל לארץ-ישראל בלבד (כיוון שהחוקרים במצרים נוקטים בכרונולוגיות שונות אין אפשרות להציע תאריך מדויק, אך אין ספק, שהמסע נערך במחצית השנייה של המאה ה-15 לפני הספירה). נראה, שבאותה תקופה היה בארץ כוח משמעותי, שהטריד את מלך מצרים. בסוף תיאור מסע זה מובאת רשימה מפורטת של קבוצות אוכלוסייה שונות, המונה כ-90 אלף איש, שנלקחו בשבי והועברו למצרים (אהרונן, 1963, 146-148). יש אמנם הטוענים, שמדובר בסיכום כל מסעות המלחמה ולא בתיאור השבויים שנלקחו במסעו האחרון של אמנחותפ השני, אך ברור, שבמהלך המאה ה-15 לפני הספירה נלקחו שבויים רבים והועברו מארץ כנען למצרים. מסתבר, שאמנחותפ השני לא הצליח לדכא את התסיסה בכנען שכן יורשו, תחותימס הרביעי, נאלץ אף הוא לערוך מסעות מלחמה, אחד מהם נגד גזר שבשפלה. גם במסע זה נלקחו שבויים שהועברו למצרים. התמונה העולה מן המקורות המצריים היא, שכנען הייתה באותה תקופה חבל ארץ תוסס ובעייתי, שאוכלוסייתו הייתה רבה ובעלת כוח צבאי לא מבוטל. תיאור זה סותר את התמונה העולה מן הממצא הארכאולוגי, שהוצג לעיל.

סתירות אלה הובילו לבדיקה מחודשת של הטיעון, שיישבו תקופת הברונזה התיכונה חרבו כבר במאה ה-16 לפני הספירה.

חורבן בבל התיכונה, חורבן אללח' וסופה של תקופת הברונזה התיכונה²

קביעת המאה ה-16 לפני הספירה כתקופת המעבר בין תקופת הברונזה התיכונה ובין תקופת הברונזה המאוחרת מבוססת על שילוב של מקורות בבליים, מקורות חיתיים, תצפיות אסטרונומיות וממצא ארכאולוגי. על פי רשימה של תצפיות בכוכב נוגה, שנערכה בימיו של עמיצדוקה מלך בבל, המכונה "לוח ונוס של עמיצדוקה", ועל פי רשימות כרונולוגיות של מלכים שונים ערכו האסטרונומים והאשורולוגים מערכות של לוחות זמנים של ימי מלכים ואירועים שונים, המוזכרים במקורות בבליים (תדמור, תשמ"ב). הדיעה הרווחת בין הארכאולוגים של ארץ-ישראל מכונה "הכרונולוגיה התיכונה" והיא גורסת, כי בבל הוחרבה על-ידי מורשילי מלך חת בסוף המאה ה-17 לפני הספירה. על פי מקורות חיתיים הוחרבה העיר אללח' שבצפון סוריה שנים אחדות קודם לכן על-ידי סבו של מורשילי – הוא חיתושילי א. השכבה הארכאולוגית, שהחורבן שנעשה על-ידי חיתושילי מיוחס לה, היא שכבה VII. תאריך חורבן אללח' VII לאור המקורות הבבליים היה אם כן בין השנים 1615-1620± לפני הספירה (קמפינסקי, תשל"ד, 135).

שכבה V מתוארכת עשרות שנים לאחר חורבן אללח' (שכבה VII), כלומר באמצע המאה ה-16. בשכבה V באללח' נמצאו כלי חרס, המכונים כלים דו גוניים. כלים אלה נמצאו באתרים שונים בארץ, כולל במגידו (שכבה IX) ובתל אל-עג'ול (עיר II). שכבה זו בתל אל-עג'ול חרבה בשריפה אדירה, ובשכבת השריפה נמצאו כלים דו גוניים רבים. תל

2. אני מודה לד"ר נתן וסרמן מהמחלקה לאשורולוגיה באוניברסיטה העברית על שהפנה אותי למחקרים החדשים בתחום הכרונולוגיה של בבל התיכונה.

אל-עגיל זוהתה על-ידי קמפינסקי עם שרוחן, שהוחרבה על-ידי יעחמס, מייסד הממלכה החדשה במצרים, באמצע המאה ה-16 לפני הספירה (קמפינסקי, תשל"ד, 135; Dever, 1992, 17; Albright, 1956). יש להדגיש, שאין לדעת את טווח חייה של הקרמיקה הדו גונית. כן ייתכן, שבארץ-ישראל קדמה הופעת הקרמיקה הדו גונית להופעתה באללח. דיוור (Dever, 1992, 17) טען, שתארוך הקרמיקה הקיפרית אינו מוחלט גם בקפריסין, ולכן קשה להשתמש בה כאינדיקטור כרונולוגי.

לסיכום, המקורות הבבליים והחיתיים מאפשרים לתארך את חורבנה של אללח VII, וכך ניתן לתארך גם את חורבן אללח V. קיומם של כלים דו גונים בשכבה V מאפשר לתארך שכבות שונות ברחבי הארץ, שכלים דו גונים נמצאו בהם. כלים אלה נפוצים בשכבות חורבן רבות של תקופת הברונזה התיכונה. הכלים הדו גוניים הפכו אפוא להיות אינדיקטור של סוף תקופת הברונזה התיכונה וראשית תקופת הברונזה המאוחרת.³ מסקנת החוקרים היא, שחורבן ערי תקופת הברונזה התיכונה חל במהלך המאה ה-16 לפני הספירה.

הבעיות בשיטה זו

התאריכים שנקבעו בשיטה זו מעוררים בעיות מספר, בעיקר בנושא הכלים המיקניים והקיפריים שהתגלו באללח. וולי, חופר אללח, הצביע בדו"ח החפירה שפורסם על כך, שבארמון נקמ'פה שבשכבה IV התגלו כלים מיקניים, המתוארכים לראשית המאה ה-14 לפני הספירה, בעוד שעל פי הכרונולוגיה הבבלית מתוארכת שכבה זו לאמצע המאה ה-15 לפני הספירה (Woolley, 1955, 370).

חוקרים נוספים שעסקו בנייתו הממצא הקרמי בשכבות V-VII באללח העדיפו לנקוט בתאריכים מאוחרים יותר. גייטס (Gates, 1981) הציעה את התאריך 1575 לפני הספירה לחורבן שכבה VII. לשיטתה יש לתארך את אללח V לשנת 1460 לפני הספירה בהסתמך על הקרמיקה הקיפרית באתר (אין היא מתעלמת מחוסר ההתאמה עם המקורות הבבליים, אך היא מבטלת את דעתה בפני הכרונולוגיה הבבלית). דיוור, לעומת זאת, העדיף לתארך את חורבן שכבה VII לשנת 1550 לפני הספירה (Dever, 1992, 14). למסקנה דומה הגיע מקלן (McClellan, 1989) שטען, שהקרמיקה של שכבה VII דומה מאוד לקרמיקה של שכבה V, וכי אין פער זמנים גדול בין שתי השכבות. לענייננו מסקנתו היא, שיש לתארך את שכבה V לאמצע המאה ה-15 לפני הספירה. בעקבות ניתוחם של מקלן וגייטס הציע דיוור לייחס לתחותמס השלישי את חורבן תקופת הברונזה התיכונה ולקבוע מינוח חדש לתקופת הזמן שבין 1500 ל-1450 לפני הספירה: MBIII/LBIA (Dever, 1992, 14). בדומה לדיוור טען גם בייטק, שקיים חוסר ודאות בנושא תארוך האתרים השונים, ולכן הניח גם הוא, שקיימת תקופת מעבר בין המאה ה-16 לאמצע המאה ה-15 לפני הספירה. לשיטתו תקופה זו היא: MBIIIC/LBIA (Beitak, 1991, 57). מן הראוי לציין, ששני החוקרים, החולקים זה על זה בנושאים רבים, מסכימים, שרק באמצע המאה ה-15 לפני הספירה הסתיימה תקופת המעבר בין תקופת הברונזה התיכונה לתקופת הברונזה המאוחרת.

3. קיים ויכוח עקרוני באשר לאתרים בהר המרכזי, שלא נמצאו בהם כלים דו גוניים. לדעת בונימוביץ מצביע העדרם של כלים אלה על כך, שהאתרים הללו חרבו לפני היווצרותם של הכלים הדו גוניים (בונימוביץ, 1990). לדעת כותב שורות אלה העדרם של כלים אלה הוא עניין אזורי; גם כלי יבוא שונים אינם נמצאים בהר (מייטליס, תשנ"ח, 188).

לסיכום, ניתוח הממצא הקרמי באללח' אינו עולה בקנה אחד עם התארוכים הבבליים, אולם המחקר נתן עדיפות למקורות הבבליים על פני הניתוחים הקרמיים והתארוך המקובל נשאר כשהיה.

שיטת גש וחוברי

בשנת 1998 פורסם מחקר, המשנה את תמונת המצב ההיסטורית בבבל. הארכאולוגים של בבל שמו לב מזה זמן רב לקיומה של אי התאמה בין הממצא הקרמי, המצביע על רצף של התפתחות קרמית, המלמד על רצף התיישבותי במאות ה-16-14 לפני הספירה, ובין העדויות ההיסטוריות, המלמדות על פער יישובי בין חורבן בבל התיכונה, שתוארך לראשית המאה ה-16 לפני הספירה בהסתמך על הנתונים שהובאו לעיל, ובין המאה ה-14 לפני הספירה – ראשית התיישבות המחודשת בבבל. עקב כך נערך מחקר מחודש על-ידי חוקרים שונים מתחומי האסטרונומיה, האשורולוגיה והארכאולוגיה (Gasche et al., 1998). חוקרים אלה הגיעו למסקנה, שניתן להוריד את התארוך של חורבן בבל על-ידי מורשילי בתשעים שנה, כלומר לשנת 1499 לפני הספירה. משמעות תיקון זה לענייננו היא שאללח' VII חרבה בסוף המאה ה-16 לפני הספירה ולא בסוף המאה ה-17 כפי שהיה מקובל עד עתה. מכאן יש להסיק, שיש לתארך את חורבן שכבה V למאה ה-15 לפני הספירה ואת הקרמיקה הדו גונית יש לתארך למאה ה-15. התארוך המתוקן בבבל עולה בקנה אחד עם הניתוחים הקרמיים, שנערכו בחפירות אללח' (על השפעת התארוך החדש של גש על תארוך אללח' ראו גם: Soldt, 2000).

סופה של תקופת הברונזה התיכונה לאור התארוך המחודש

גש וחוברי ציינו בעבודתם, שלתוצאות מחקרם יש משמעויות רבות לכרונולוגיה של המזרח התיכון, אך נושא זה לא נדון במחקרם (Gasche et al., 1998, 1-2). אולם אם מקבלים את דעתם מחייב התארוך המתוקן של הכרונולוגיה הבבלית לקבוע את סופה של תקופת הברונזה התיכונה בארץ-ישראל למחצית השנייה של המאה ה-15 לפני הספירה ומכאן, שהיישובים המבוצרים של תקופת הברונזה התיכונה המשיכו להתקיים במהלך המאה ה-15 לפני הספירה. גישה חדשה זו פותרת באחת את השאלות, שהוצגו בראשית המאמר; על פיה לא היה פער יישובי בהרי יהודה ושומרון כיוון שהיישובים המרכזיים בה, כגון שילה, שכם וגבעון המשיכו להתקיים בדומה לשאר יישובי הארץ.

תיאורי המסעות המצריים, המלמדים על יישוב חזק ורב בארץ, אכן תואמים את התמונה הארכאולוגית של סוף תקופת הברונזה התיכונה (על אומדן מספר תושבי הארץ בתקופת הברונזה התיכונה, ראו: ברושי וגופנא, תשמ"ד; מייטליס, תשנ"ח, 171). שכבה IX במגידו המפורזת שייכת לשלב מאוחר יותר מימיו של תחותימס השלישי, ואת שכבה X, שהייתה כנראה מבוצרת, יש כנראה לזהות עם העיר שכבש תחותימס השלישי. תארוך זה פותר שלוש תמיהות:

- התמיהה הראשונה קשורה במגידו; הדיעה המסורתית, המתארכת את שכבה IX במגידו לימיו של תחותימס השלישי, יוצרת פער בלתי מוסבר בינה ובין שכבה VIII. ייסודה של האחרונה מתוארך על-ידי החופרים האחרונים במקום לסוף המאה ה-14 לפני הספירה (לדעת אוסישקין) או לאמצעיתה (לדעת פינקלשטיין; Finkelstein et al., 2000, 592-).

594). לא ברור מה קרה במגידו בין כיבוש תחותימס השלישי במחצית הראשונה של המאה ה-15 לפני הספירה ובין אמצע המאה ה-14 לפני הספירה. האם יש להאריך את ימי שכבה IX הדלה למאות ה-16 עד ה-14 לפני הספירה, כפי שמשמע מהכרונולוגיה המסורתית? סביר להניח, שלאחר מסע תחותימס השלישי אירעו שינויים משמעותיים בתכנית העיר בעקבות שלטונה של מצרים על עיר מרכזית זו. כיצד ייתכן, שהדבר לא בא לידי ביטוי בממצא? על פי התארוך המחודש כבש תחותימס השלישי את שכבה X ואילו שכבה IX נוסדה לאחר הכיבוש המצרי. שכבה זו התקיימה עד אמצעיתה או עד סופה של המאה ה-14 לפני הספירה.

- תמיהה שנייה קשורה לבעיית הארכיון בתענך; על פי תוצאות החפירה טען החופר: "לא היה יישוב של ממש בין אמצע המאה ה-17 לסוף המאה ה-15 לפני הספירה" (גלוק, 1992). אולם בחפירה התגלו תעודות בכתב יתדות, המתוארכות לשנת 1450 בקירוב, שמהן עולה, שמצרים הייתה מעורבת בנעשה במגידו ובתענך. כן ניתן ללמוד מהן על קיומו של כוח צבאי לא מבוטל בתענך, הכולל מרכבות (גלוק, 1992; נאמן, 1982, 188; אהרוני, 1963, 148). באחד מהמכתבים הצטווה שליט תענך (כנראה על-ידי אמנחותפ השני) להתייצב במגידו עם מרכבותיו ועם סוסיו. אהרוני (1963) למד מכך, שתענך הייתה באותה תקופה אחת הערים החשובות בעמק יזרעאל. תארוך התעודות אינו משתלב עם קביעת החופר, שלא היה במקום יישוב של ממש. התארוך המתוקן, ממקם את חורבן תענך לסוף המאה ה-15 לפני הספירה, כך שהארכיון מתאים לקיומה של שכבת יישוב מפותחת באותה תקופה.
- התמיהה השלישית נוגעת לגזר שבשפלה; המקורות המצריים מספרים על מסעו של תחותימס הרביעי, ששלט בסוף המאה ה-15 לפני הספירה, לגזר ועל לקיחת שבויים (נאמן, 1982, 190). בחפירות הארכאולוגיות שערך דיורר במקום לא נמצא יישוב במאה ה-15 לפני הספירה (דיורר, 1992). על פי התפיסה המחודשת יש להאריך את ימי היישוב מתקופת הברונזה התיכונה עד המאה ה-15 לפני הספירה. ייתכן, שתחותימס הרביעי הוא שהחריב את גזר ולא סבו, תחותימס השלישי.

לסיכום, הכרונולוגיה החדשה, המוקדמת, של בבל, כפי שטוענים גש וחבריו, עולה בקנה אחד עם הממצאים הקרמיים באללח, עם המקורות המצריים על ארץ-ישראל, עם ההיגיון הגאוגרפי של ההר המרכזי של ארץ-ישראל ועם הממצא הארכאולוגי במגידו, בגזר ובתענך. יש לציין, שעד עתה לא התמודדו הארכאולוגים של ארץ-ישראל עם הנתונים החדשים למרות השינויים שערכו האשורולוגים והאסטרונומים, שחקרו את תולדות בבל. הדבר ראוי לציין כיוון שלא נמצאו בארץ-ישראל נתונים עצמאיים, המאפשרים לתארך את סופה של תקופת הברונזה התיכונה (בדיקות פחמן 14 אינן אמינות דיין לצורך כך בשלב זה). התארוך מבוסס בעיקר על הכרונולוגיה הבבלית.

מסקנות

העוגן הארכאולוגי-כרונולוגי המרכזי לקביעת סיומה של תקופת הברונזה התיכונה הוא קיומה או העדרה של קרמיקה דו גונית. תארוכה של קרמיקה זו מותנה בניחות המקורות הבבליים והחיתיים. מחקרם של גש וחבריו מצביע על כך, שניתן לשלב בין המקורות

הבבליים, הארכאולוגיה של אללחי ושל ארץ-ישראל, והמקורות המצריים. אך גם אם מקבלים את הניתוח המחודש של גש נותרת עדיין השאלה באשר לטווח החיים של קרמיקה זו, העשוי להתמשך יותר מ-100 שנים. ייתכן, ששני אתרים שונים, שבשכבת החורבן שלהם נמצאה קרמיקה דו גונית, חרבו בהפרש של עשרות שנים זה מזה. בעיה נוספת הקשורה לאתרי ההר, שקרמיקה דו גונית לא נמצאה בהם, היא האם העדרה מאתרי ההר הוא עניין כרונולוגי או עניין רגיונלי? נראה, שהמקור היחיד המצוי כיום הוא המקורות המצריים, העוסקים במסעות המלחמה של מלכי השושלת ה-18, המלמדים על סדרה של כיבושים והגליות. אם מקבלים תיאורים אלה כאמינים, כי אז אין ספק, שכיבושים והגליות אלה השפיעו רבות על המערך היישובי בארץ-ישראל. לפיכך נראה, שסביר לקשור את חורבן יישובי תקופת הברונזה התיכונה למסעותיהם של אמנחותפ השני ותחותימס הרביעי ולהגליות המרובות שביצעו מלכים אלה. לסיום יש להדגיש, שמטרת רשימה זו אינה רק להצביע על האפשרות לאמץ כרונולוגיה חדשה (סביר להניח שבנושא זה יהיו מחקרים נוספים ומסקנות אחרות), אלא בעיקר לעמוד על הצורך של המחקר הארכאולוגי של ארץ-ישראל להיות מודע למחקרים בתחומים אחרים, המשיקים לתחומי המחקר הארץ-ישראלי.

רשימת מקורות

- אהרוני י', 1963;
- ארץ-ישראל בתקופת המקרא**, ירושלים.
- בונימוביץ ש', 1990;
- "תהליכים תרבותיים ותמורות חברתיות-פוליטיות בהר המרכזי של ארץ-ישראל ערב ההתנחלות הישראלית", בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), **מנוודות למלוכה**, ירושלים, עמ' 257-283.
- ברושי מי וגופנא ר', תשמ"ד;
- "ארץ-ישראל בתקופת הברונזה התיכונה II: יישובים ואוכלוסיה", **קתדרה**, 31, עמ' 3-26.
- גונן ר', 1983;
- "העיור בכנען ערב כיבוש הארץ בידי בני ישראל", **מלאת: מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ותרבותו**, א, עמ' 25-38.
- גונן ר', תשמ"ט;
- "תקופת הברונזה המאוחרת", **מבוא לארכאולוגיה של ארץ-ישראל בתקופת המקרא**, יחידה 7, תל-אביב.
- גלוק א"א, 1992;
- "תענך", **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמ' 1613-1619.
- דיור וו"ג, 1992;
- "גזר", **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמ' 305-317.
- ייבין ש', תרצ"ה;
- "תחותימס הג': האנאליס (שנה א')", **קובץ החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה**, עמ' 152-174.
- מייטליס י', תשנ"ח;
- הרי יהודה בתקופת הברונזה התיכונה**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.

נאמן נ', 1982;
ההיסטוריה של ארץ-ישראל, התקופות הקדומות, ירושלים.
 קמפינסקי א', תשל"ד;
ארץ-ישראל וסוריה בשלבה האחרון של תקופת הברונזה התיכונה, חיבור לשם קבלת תואר
 דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
 תדמור ח', תשמ"ב;
 "הכרונולוגיה של המזרח הקדמון באלף השני לפני הספירה", בתוך: ב' מזר (עורך), **ההיסטוריה
 של עם ישראל**, ירושלים, עמ' 40–61.

Albright W.F., 1956;

"Stratigraphic Confirmation of the Low Mesopotamian Chronology", *BASOR*,
 144, pp. 26–30.

Beitak M., 1991;

"Egypt and Canaan During the Middle Bronze Age", *BASOR*, 281, pp. 27–72.

Dever W.G., 1992;

"The Chronology of Syria-Palestine in the Second Millennium B.C.E.: A Review
 of Current Issues", *BASOR*, 288, pp. 1–26.

Finkelstein I., Ussishkin D. & Halpern B. (eds), 2000;

Meggido III, The 1992–1996 Seasons, Tel-Aviv.

Gasche H., Amstrong J.A., Cole S.W. & Gurzadgan V.G., 1998;

Dating the Fall of Babylon a Reappraisal of Second Millenium Chronology,
 M.H.E. Series II, Memoir IV; Chicago.

Gates M-H. C., 1981;

"Alalakh Levels VI and V, A Chronological Reassement", *Syro-Mesopotamian
 Studies*, vol. 4/2, Malibu Undena.

McClellan T.L., 1989;

"The Chronology and Ceramic Assemblages of Alalakh", In: A.E. Leonard Jr. &
 B.B. Williams (eds.), *Studies in Ancient Oriental Civilization*, 47, Chicago.

Na'aman N., 1994;

"The Hurrians and The Middle Bronze in Palestine", *Levant*, 26, pp. 175–187.

v. Soldt W., 2000;

"Syrian Chronology in the Old and Early Middle Babylonian Periods", *Akkadica*,
 119–120, pp. 103–116.

Wooley L., 1955;

Alalakh, Oxford.